

## АРХЕОЛОГІЯ ДОІСТОРИЧНОЇ ДОБИ

УДК 902(477.6)

**О. В. Качмар**

### ПРОБЛЕМА ПЕРЕХОДУ ВІД СЕРЕДНЬОГО ДО ПІЗНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Проблема походження homo sapiens sapiens, його розповсюдження по земній кулі, долі homo neandertalensis як біологічного виду, становлення пізньопалеолітичної техніки – до цих пір актуальні і носять дискусійний характер. Через територію України проходили важливі шляхи розповсюдження homo sapiens sapiens. Донецький регіон дозволяє дослідити процес переходу від середнього до пізнього палеоліту. Сировинною основою усіх комплексів є місцеве верхньомілове каміння. Індустрії з делювія вітачевських почв і бугського льосу надзвичайно схожі за технологічними і типологічними параметрами. Техніка первинного розщеплення з бугського горизонту бере за основу ті ж самі методи площинного розщеплення, але є доповнення пізньопалеолітичної техніки. З археологічної точки зору індустрія з бугського льосу може бути визначена як перехідна між середнім та пізнім палеолітом з домінуванням середньопалеолітичного компонента. Про це свідчать переважно відщепова (з плоских і невитуклих поверхонь) техніка первинного розщеплення і переважання обужкових ножів і скребел у наборі знарядь. Можна говорити про запізнення донецького середнього палеоліту, що співпадає з моделями «неандертальських анклавів» чи «неандертальських рефугіумів». Донецькі матеріали можуть свідчити підтвердженням кримської чи іберійської моделі згідно з якими неандертальські анклави довгий час існували в оточенні людей з новими системами культурної адаптації, тобто з homo sapiens sapiens.*

**Ключові слова:** палеоліт, неандертальський анклав, неандертальці, відщеп, скребло.

Проблема походження homo sapiens sapiens, його розповсюдження по земній кулі, долі homo neandertalensis як біологічного виду, становлення пізньопалеолітичної техніки – до цих пір актуальні і носять дискусійний характер.

Через територію України проходили важливі шляхи розповсюдження homo sapiens sapiens. Донецький регіон дозволяє дослідити процес переходу від середнього до пізнього палеоліту [1, с. 106–116; 2; 3]. Реконструйований генетичний зв'язок між бугським і вітачевським комплексами Білокузьминівки, такими дослідниками О. В. Колесник, Герасименко.

Білокузьминівка розташована на правому березі річки Біленька (лівобережний приток Казеного Торця), у Костянтинівському районі Донецької області [4, с. 168]. Досліджувати пам'ятник розпочала у 1968–1970 рр. Доротея Самойлівна Цвейбель [5, с. 108–113; 6, с. 5–20; 7, с. 119–130]. У 1970 році геологічні розрізи консультувала І. К. Іванова. У 1972 – матеріали досліджувалися В.П. Любіним, а у 1974 – Прасловим. У 1986 році були проведені додаткові роботи Колесником О.В. і Герасименко [4, с. 169–170].

Кремневі матеріали з бугського лесу однорідні не тільки за техніко-типологічними показниками, а і за ступенем збереженості [8; 9]. Горізonti концентрації кремнів – (0,6 і 0,8, і 1,4 – 1,6 м) усього у цьому шарі знайдено 9764 кремня (9203 – у розкопках 1968–1970 рр., і 561 у 1986 році) [4, с. 176]. Пластини і пластинчастих відщепів багато, індекс

пластин – 22,5% по відношенню до усіх зколів більш 3 см у довжину (711) [4, с.186]. Техніка первинного розщеплення застосовувалася на утилізації плоских і об'ємних нуклеусів. Застосовувалася чешуйчаста, чешуйчасто-ступенева, субпаралельна ретуш [4, с. 187]. Переважала чешуйчаста багатоядрова ретуш. З формально-типологічної точки зору до категорії знарядь треба включити 334 предмети (гостроконечники, різці, атипічні різці, обушкові ножі, тронкіровані зколи, долотовидні знаряддя, різце видні зкребки, дисковидні вироби) [10]. Вироби з ядровою обробкою утворюють типологічне ядро усієї цієї індустрії [4, с. 196].

Колекція з делювія вітачевських почв (1,9 – 2,7 м) нараховує 521 кремень [4, с. 204]. Усі кремінці покриті портцеляною, глянцевою і молочною патіною, окатані і залощені. Забиття і механічних пошкоджень небагато, менш ніж у бугському льосі. Техніка первинного розщеплення засновувалася на застосуванні декількох основних методів – кубовидного, центробіжного і паралельного розщеплення [4, с. 205]. Найбільш розповсюдженим був паралельний метод зколювання з нуклеусів. Склад знарядь: гостроконечник, пряме скребло, продольні зкребла, тронковані знаряддя, оріньяковидне скребковидне знаряддя.

Сировинною основою усіх комплексів – місцеве верхньомілове каміння, воно у великій кількості зустрічається на правому березі Біленька [11].

Індустрії з делювія вітачевських почв і бугського льосу надзвичайно схожі за технологічними і типологічними параметрами. Техніка первинного розщеплення з бугського горизонту бере за основу тиж самі методи площинного розщеплення, але є доповнення пізнопалеолітичної техніки [4, с. 210]. Зростає індекс пластин при приблизно рівному показнику фасетажу і коефіцієнту масивности сколів. Набір знарядь зберігається однаковим і у вітачевському і у бугському горизонті, проте гостроконечники зникають, розвивається розмаїття пізньопалеолітичних типів, зростає питома вага обужкових ножів. Тобто можна зробити висновок про дві ступені в еволюції одного культурного феномену [12]. З археологічної точки зору індустрія з бугського льосу може бути визначена як перехідна між середнім та пізнім палеолітом з домінуванням середньопалеолітичного компонента. Про це свідчать переважно відщепова ( з плоских і не випуклих поверхонь) техніка первинного розщеплення і переважання обужкових ножів і зкребел у наборі знарядь [4, с. 210]. Пізньопалеолітична складова виражена у сплющеному об'ємному зколюванні пластин і частині пізньопалеолітичних типів знарядь (атипічні зкребки, проколки, різцевидні вироби) [4, с. 210].

Якщо і надалі підтвердяться дані про генетичний зв'язок між бугським і вітачевським комплексами [13, с. 148], то можна говорити про запізнення донецького середнього палеоліту, що співпадає з моделями «неандертальських анклавів» чи «неандертальських рефугіумів» [13, с. 145]. Донецькі матеріали можуть свідчити підтвердженням кримської чи іберійської моделі згідно з якими неандертальські анклави довгий час існували в оточенні людей з новими системами культурної адаптації, тобто з *homo sapiens sapiens* [14].

#### **Список використаної літератури**

1. Колесник А.В. Тафономическая вариабельность среднего палеолита Донбасса / А.В. Колесник // Вариабельность среднего палеолита Донбасса. – К., 2003. – С. 106–116.
2. Колесник А.В. К определению функциональной вариабельности памятников среднего палеолита Донбасса / А.В. Колесник // Археологический альманах. – Донецк : Апекс, 1996. – Вып. 5. – С. 49–70.
3. Гладилин В.Н. Различные типы каменной индустрии в мустье Русской Равнины и Крыма, и их место в раннем палеолите СССР / В.Н. Гладилин // VII

Международный конгресс до- и происториков. Доклады и сообщения археологов СССР. – М., 1966. – С. 14–17.

4. Колесник А.В. Средний палеолит Донбасса / А.В. Колесник // Археологический альманах. – Донецк : Апекс, 2003. – Вып. 12. – 292 с.

5. Цвейбель Д.С. Стоянка с «зубчатым мустье» у с. Белокузьминовка на Донеччине / Д.С. Цвейбель // Археологические исследования на Украине в 1968 г. – К., 1972. – С. 108–113.

6. Цвейбель Д.С. Техника первичного расщепления мустьерской стоянки Белокузьминовка в Донбассе / Д.С. Цвейбель, А.В. Колесник // Советская археология. – 1987. – № 1. – С. 5–20.

7. Цвейбель Д.С. Вторичная обработка камня на стоянке Белокузьминовка в Донбассе / Д.С. Цвейбель, А.В. Колесник // Советская археология. – 1992. – № 4. – С. 119–130.

8. Герасименко Н.П. Археологические и стратиграфическое изучение стоянки Белокузьминовка в 1986 году / Н.П. Герасименко, А. В. Колесник // Российская археология. – 1992. – № 3. – С. 127–135.

9. Веклич М.Ф. Палеографические этапы и детальная стратиграфическая схема плейстоцена Украины / М. Ф. Веклич, Н.А. Сиренко, М.И. Адаменко и др. – К. : Наук. думка, 1984. – 360 с.

10. Кулаковская Л.В. Микокские ножи: определение и классификация / Л.В. Кулаковская, Я. Козловский, К. Сабчик // Археологический альманах. – Донецк : Апекс, 1994. – Вып.3. – С. 59–71.

11. Герасименко Н.П. Природная среда обитания мустьерского человека в Донбассе / Н.П. Герасименко // Археологический альманах. – Донецк : Апекс, 1993. – Вып. 2. – С. 5–12.

12. Колесник А.В. Восточный микок – миф или реальность? / А.В. Колесник // Археологический альманах. – Донецк : Апекс, 1999. – Вып. 7. – С. 37–50.

13. Археологический альманах. – Донецк : Апекс, 2005. – Вып. 17. – 166 с.

14. Чабай В.П. Средний палеолит Крыма / В.П. Чабай. – Симферополь, 2004.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012.

**О. Kachmar**

#### **TRANSITION FROM THE MID TO THE LATE PALEOLITHIC AGE ON THE TERRITORY OF DONETSK REGION**

*The origin of the term «homo sapiens sapins» as well as its spread all over the Globe also referred to as «neandertalensis» and formation of the late Paleolithic technologies are still of vital importance and debatable character. The most important ways of the spread of Homo sapiens sapins covered the whole territory of Ukraine. Donetsk Region makes it possible to study the whole process of transition from the mid to the late Paleolithic Age. The source of all those studies is the local Upper Cretaceous stones. The technology of extracting glacial clay from Vitachevo soils as well as that of extracting Bug loess are very much similar with reference to both technological and typological parameters. The technology of primary splitting from Bug Horizon is based on the technology of flatbed splitting. But there is an appreciable upgrade contributed by the late Paleolithic technology. From the archeological point of view, Bug loess technology can be defined as the transitional one from the mid to the late Paleolithic Age, the mid Paleolithic component being the dominant one. This is evidenced (judging by flat and conformal surfaces) by the technology of primary splitting as well as by the preferences given to knives and scrapers as it comes to the typical kit of tools. Here we can say that the mid Paleolithic Age came much later to Donetsk Region, this process coinciding with the so called «Neanderthal enclaves» also referred to as «Neanderthal Refugio». The materials obtained from Donetsk Region can evidence either the Crimean or*

*the Iberian pattern under which the Neanderthal enclaves existed for a long among people who had brand new systems of cultural adaptation, i.e. among the Homo sapiens sapiens.*

**Key words:** *the Paleolithic Age, Neanderthal enclave, the Neanderthals.*

УДК 902'1(477.7)

**І. А. Цеунов**

## **ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯМНИХ ПЛЕМЕН ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я**

*Ямна культура відноситься до раннього періоду бронзового віку. Поширення ямної культури - від Дністра до Зауралля. Основні ознаки поховань в Північному Приазов'ї: розміри поховальної ями (могили) коливаються від 1,2 м довжини (найменше) та 0,7 м ширини до 2,8 м довжини та 2,2 ширини. З оброблених поховань - 35 % основні, 65 % - впускні. Важливо відмітити високий відсоток основних поховань, які відносяться до ямної культури. З 65 % впускних більшість впуцені в енеолітичні поховання. Поховання орієнтовані: на схід - 26 %, на північний схід - 25 %, на південний схід - 5 %, на південь - 2 %, на захід - 2 %; крім того, кенотафів - 8 %, кістяків, які розчленовані в такій мірі, що не виявляється можливим виявити орієнтацію - 12 %, кістяків, які настільки погано збереглися, що неможливо виявити їх орієнтацію - 20 %. Традиція розчленування трупів була пов'язана з божеством родючості, якого було розчленовано та розкидано по полям. Він робить припущення, що такі дії населення племен ямної культури були націлені на задобрення богів та сподівання на гарний врожай. Північне Приазов'я є типовим регіоном розселення ямної культури. Фактично цей регіон знаходився у центрі проживання ямної культурно-етнічної спільності.*

**Ключові слова:** *бронзова доба, ямна культура, Північне Приазов'я.*

Археологія вивчає історію людства дописемного періоду. Ямна культура є культурою епохи ранньої бронзи. Чому для нас історія племен ямної культури є актуальною? Вона актуальна тому, що вивчаючи дописемні племена ми вивчаємо власну історію - історію людства. Конкретизація в регіоні нам потрібна для глибокого, ретельного та всеохоплюючого аналізу даної спільноти, виокремлення її культурних та побутових відмінностей та особливостей. Крім того вивчення племен ямної культури дозволяє вивчити міграцію племен в індоевропейському контексті в III тис. до н. е.

Період існування – ХХХ–ХХІІІ ст. до н. е. [1] Географічні межі Північного Приазов'я охоплюють степову смугу північного узбережжя Азовського моря від р. Молочної на заході до р. Міус на сході.

Ямна культура відноситься до раннього періоду бронзового віку. Поширення ямної культури – від Дністра до Зауралля. Джерельною базою нашого дослідження стала вибірка з 56 поховань, 20 курганів. Взагалі джерельна база ямної культури не є великою і різноманітною – здебільшого курганні поховання; відомо на території Приазов'я лише одне поселення – Роздольне. Першим з дослідників ямну культури виділив В. Городцов – на початку ХХ ст. Вагомий внесок у вивчення племен ямної культури вніс російський археолог М. Мерперт. На сьогоднішній день її вивчають О. Шапошнікова, І. Ковальова, З. Маріна, А. Ніколова, М. Ричков, Д. Тесленко та інші [2].

Варто відзначити основні ознаки поховань в Північному Приазов'ї: розміри поховальної ями (могили) коливаються від 1,2 м довжини (найменше) та 0,7 м ширини (с. Старобогданівка, Мелітопольського р-ну, Запорозької обл., к. 6. п. 9.) [6] до 2,8 м довжини та 2,2 ширини (с. Огородне, Першотраневого р-ну, Донецької обл., к. 1. п. 5.) [3]. З оброблених поховань – 35 % основні, 65 % – впускні. Важливо відмітити високий